

В. І. Степаненкокандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

СЕРЕДОВИЩНИЙ КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті надано змістовну характеристику середовищному компоненту системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти. Середовищний компонент системи представлено у вигляді спеціально створеного соціально-педагогічного середовища, яке оптимізує потенціал соціально-педагогічного простору і являє собою соціально-педагогічні умови, що конструктивно впливають на обдарованих учнів через організовану й керовану взаємодію суб'єктів наявної інфраструктури району, міста, громади, регіону. Вектори суб'єктності, діалогу (комунікації) і розвитку розглянуто як пріоритетні у побудові соціально-педагогічного середовища. Вектор суб'єктності спрямовано на максимальний розвиток індивідуальності обдарованої особистості, осмислення і збагачення її самобутності. Вектор діалогу орієнтований на сприяння становленню діалогічних взаємовідносин обдарованого учня з суспільством. Вектор розвитку передбачає розвиток закладу загальної середньої освіти як цілісної і відкритої соціально-педагогічної системи, де відбувається постійне й неперервне оновлення практик профілактичного впливу, які відповідають сучасним тенденціям розвитку освіти, соціальним запитам суспільства, індивідуальним і віковим особливостям обдарованих учнів. Міжсекторальну взаємодію закладу загальної середньої освіти щодо вирішення проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів представлено на трьох рівнях: рівні партнерства всередині самого закладу загальної середньої освіти, рівні партнерства працівників закладу загальної середньої освіти з представниками інших сфер, рівні партнерства зі спонсорами, благодійними організаціями. Розкрито сутність деяких моделей взаємодії закладу загальної середньої освіти з іншими установами у межах другого сектору (рівня взаємодії) (зокрема, із позашкільними установами: традиційна модель, модель передачі годин закладам позашкільної освіти, модель співпраці з позашкільними закладами в межах діяльності культурно-дозвіллевих комплексів, модель єдиного позашкільного простору в межах функціонування шкіл повного дня; з органами влади й управління: патерналістська модель, модель «скептична увага», модель партнерства).

Ключові слова: обдарований учень, заклад загальної середньої освіти, соціально-педагогічне середовище, профілактика, девіантна поведінка, система, модель, стейкхолдер.

Постановка проблеми. Соціально-педагогічне середовище як компонент системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти передбачає її відкритість, динамічність, постійне еволюціонування, співвіднесення з сучасними вимогами і соціальними запитами суспільства. Саме соціально-педагогічне середовище здатне вплинути на свідомість і поведінку обдарованої особистості, сформувати у неї певні якості, орієнтації і потреби, сприяючи розвитку соціально-адаптивних можливостей шляхом залучення обдарованої дитини у різні види соціально значущої діяльності, які дають можливість реалізації її потенціалів й орієнтують на конструктивні форми взаємодії з суспільством без втрати при цьому особистістю власної індивідуальності і неординарності. Через створення соціально-педагогічного середовища як складового параметру системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закла-

дах загальної середньої освіти відбувається оптимізація потенціалу соціально-педагогічного простору – наявної інфраструктури району, міста, громади, регіону, яку можна використати у цілях профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При побудові середовищного компонента системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти ми спиралися на погляди Л. Гуцуляк [2], О. Караман [4], Н. Максимовської [5], С. Панченко [9], Л. Петришин [10], О. Петрочко [11] щодо відкритості середовища, Р. Малиношевського [6] щодо структури цілісного виховного середовища як соціально-педагогічного конструкту, К. Бойченко [1], Н. Давидюк [3], В. Мелешко [7], Т. Терещенко [12], С. Цюри [13], І. Шеплякової [14] щодо взаємодії і партнерства закладу загальної середньої освіти з різними соціальними інституціями,

О. Єжової і В. Кириченка [8] щодо моделювання міжсекторальної взаємодії у формуванні превентивного виховного середовища.

Мета статті – надати змістовну характеристику середовищному компоненту системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Середовищний компонент системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти уявляємо як взаємодією органів влади, державних і недержавних установ, соціальних служб, організацій та різнопрофільних закладів на рівні району, міста, громади, регіону, зусилля яких об'єднані для досягнення цілей профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів, де заклад загальної середньої освіти виступає координуючим центром.

Соціально-педагогічне середовище визначаємо як соціально-педагогічні умови для організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладі загальної середньої освіти, утворені завдяки міжсекторальній взаємодії всередині самого закладу загальної середньої освіти та взаємодії з різними соціальними інституціями на рівні району, міста, громади, регіону.

До основи ідеології міжсекторальної взаємодії закладені переконання О. Єжової та В. Кириченка в тому, що тільки завдяки змістовній і розгалуженій партнерській діяльності ініціативи із забезпечення стійкого розвитку набувають дійсно інноваційного, послідовного і сталого характеру, що дозволяє вирішувати складні суспільно значущі проблеми. У такому разі здійснення вчасних профілактичних виховних впливів постає завданням не тільки закладу загальної середньої освіти і сімей обдарованих учнів, а й усього суспільства – органів охорони здоров'я, соціальних служб, засобів масової інформації та комунікації, громадських організацій, місцевої громади тощо [8, с. 5].

Спираючись на позиції зазначених вчених, формат соціально-педагогічного середовища ми побудували на трьох пріоритетах – суб'єктності, діалогу (комунікації) і розвитку.

Вектор суб'єктності спрямовується на максимальний розвиток індивідуальності обдарованої особистості, осмислення і збагачення її самобутності в процесі організованої взаємодії усіх суб'єктів профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти.

Вектор діалогу, з одного боку, спрямовується на становлення й розвиток здатності суб'єктів профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти до взаємодії. З іншого боку, заклад загальної середньої освіти як координуючий центр такої взаємодії повинен сприяти становленню діалогічних взаємовідносин обдарованого учня з суспільством.

Вектор розвитку є інтегральним і передбачає розвиток закладів загальної середньої освіти як цілісних і відкритих соціально-педагогічних систем, де відбувається постійне й неперервне оновлення практик профілактичного впливу, які відповідають сучасним тенденціям розвитку освіти, соціальним запитам суспільства, індивідуальним і віковим особливостям обдарованих учнів, з метою досягнення якісних результатів щодо вирішення проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти.

Основними елементами соціально-педагогічного середовища є такі соціальні інституції:

- заклад загальної середньої освіти як головний методологічний і координуючий центр досягнення мети профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів;

- сім'я як головна константа розвитку і становлення особистості обдарованого учня;

- позашкільні заклади (палаці, центри, будинки, станції дитячої творчості, клуби, спортивні, музичні школи та ін.) як заклади соціально-виховного спрямування, що розкривають творчі задатки та здібності обдарованої особистості;

- заклади культури (громадські бібліотеки, музеї, театри, кінотеатри та ін.), що здійснюють трансляцію культурних та моральних цінностей;

- органи влади і органи місцевого самоврядування як інституції, одним із завдань яких є створення необхідних умов для соціального становлення і розвитку обдарованих дітей та молоді, розкриття їх особистісного, творчого, інтелектуального потенціалу та контролювання реалізації державної виховної і превентивної стратегії у вигляді комплексних регіональних, міських, районних програм профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі;

- громадські організації і молодіжні об'єднання як соціальні інституції, діяльність яких спрямована на сприяння розвитку особистості, відстоювання її прав і свобод, реалізацію інтересів, попередження і подолання вживання дітьми алкоголю, наркотиків та психотропних речовин, профілактику інфікування ВІЛ, профілактику агресії та насильства у шкільному середовищі, профілактику правопорушень тощо;

- соціальні служби різного профілю (центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управління соціального захисту населення, служба у справах дітей та ін.) як установи, функціонування яких спрямоване на надання широкого спектру послуг соціально-педагогічної допомоги, здійснення профілактичних заходів;

- спеціальні установи (правоохоронні органи, підрозділи ювенальної превенції, служба пробації) як система закладів, одна із функцій яких спрямована на протидію та запобігання девіантної поведінки дітей та молоді;

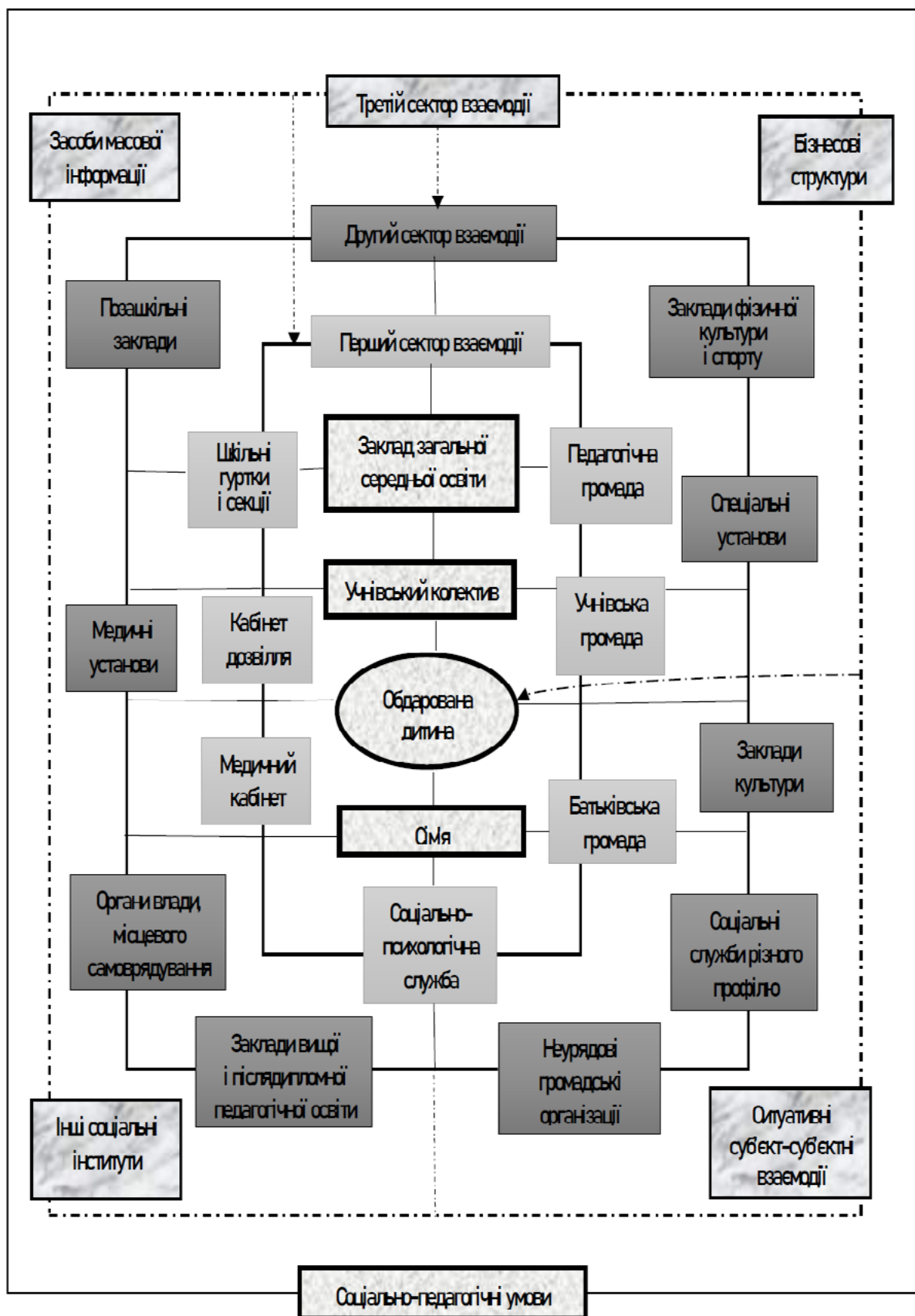

Рис. 1. Соціально-педагогічне середовище в системі профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти

– заклади охорони здоров'я як система закладів, які долучаються до профілактичних заходів з метою попередження чи подолання адиктивної, суїцидальної поведінки як під час здійснення заходів загальної первинної профілактики поведінкових девіацій, розрахованої на всі категорії учнів закладу загальної середньої освіти, так і заходів вторинної і третинної профілактики, які локалізуються на спеціальних чи індивідуальних заходах щодо вирішення проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів;

– заклади вищої і післядипломної освіти, які здійснюють консалтинг, трансферт, методичне забезпечення, перепідготовку і підвищення кваліфікації педагогічних, психолого-педагогічних і управлінських кадрів і у такий спосіб сприяють вирішенню проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти;

– інші соціальні структури різноманітного відомчого підпорядкування, що відповідають за роботу з дітьми та молоддю.

Названі соціальні інституції за умови, якщо вони об'єднані навколо спільної мети, принципів і завдань, утворюють цілісне соціально-педагогічне середовище. Такі структурні елементи, як ЗМІ, вулиця тощо, також здійснюють досить відчутний вплив на становлення та розвиток обдарованої особистості і своїм функціонуванням впливають на досягнення мети профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти. Однак у силу своєї специфічності (надмірної комерціалізації, стихійності виховного впливу тощо) вони не можуть бути об'єднаними спільними педагогічними принципами та завданнями, хоча ситуативно працюють на їх досягнення [6].

Усі розглянуті нами соціальні інституції входять до структури міжсекторальної взаємодії закладу загальної середньої освіти щодо вирішення проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів на таких рівнях:

1) партнерство всередині самого закладу загальної середньої освіти, де впроваджується система (батьківська, учнівська, педагогічна громада, медична сестра, суб'єкти дозвіллевої діяльності, шкільні гуртки і секції, соціально-психологічна служба тощо);

2) партнерство працівників закладу загальної середньої освіти з представниками інших сфер (установ охорони здоров'я, закладів культури, позашкільної освіти, фізичної культури і спорту, громадських організацій, органів управління освітою, соціальних служб різного профілю, місцевих громад, закладів вищої і післядипломної педагогічної освіти тощо);

3) партнерство зі спонсорами, благодійними організаціями (комерційні структури, некомерційні організації, засоби масової інформації тощо).

Схематично модель взаємодії соціальних інституцій, які створюють соціально-педагогічне середовище для досягнення мети профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, представлена на *рис. 1*.

Середовищний компонент передбачає визначення на базі соціальних інституцій, задіяних до вирішення проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів закладів загальної середньої освіти, груп *стейкхолдерів* – представників різних секторів, які зацікавлені у вирішенні проблеми і беруть участь у профілактичній роботі, та *експертів*, які стають учасниками впровадження системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти.

Розглянемо приклади моделей взаємодії закладу загальної середньої освіти з іншими установами у межах другого сектору (рівня взаємодії). Так, основними моделями взаємодії закладу загальної середньої освіти із позашкільними установами можуть бути такі:

1) традиційна модель, яка передбачає функціонування гуртків позашкільного закладу на базі закладу загальної середньої освіти;

2) передача годин позакласної гурткової роботи закладів загальної середньої освіти закладам позашкільної освіти. Така необхідність обґрунтована підвищенням якості гурткової роботи та формуванням чіткої статистики щодо охоплення дітей позашкільною освітою. Традиційно багатопрофільні позашкільні заклади освіти залучають активну молодь до роботи в органах учнівського самоврядування, дитячих громадських організаціях, осередки яких діють у закладах загальної середньої освіти;

3) співпраця позашкільних закладів із закладами загальної середньої освіти в рамках діяльності культурно-дозвіллевих комплексів, які покликані сприяти посиленню ролі органів місцевого самоврядування, розвитку закладів соціальної сфери тощо;

4) модель єдиного позашкільного простору в рамках функціонування шкіл повного дня, в яких відслідковується реальне місце позашкільної освіти в організації допрофільної підготовки і профільного навчання старшокласників [3].

З органами влади й управління можуть сформуватися такі моделі взаємодії:

1) *патерналістська модель*. Органи влади надають підтримку ініціативі, лише переконавшись, що майбутній захід для них безпечний і що організатори демонструють абсолютну лояльність керівництву району/міста/регіону. Попри деяку маніпулятивність цієї моделі, має значення наявність усвідомленого інтересу органів влади у соціально-економічному, суспільно важливому

розвитку регіону, а також початок діалогу з питань вирішення проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти;

2) *модель «скептична увага»*. Ця модель характеризується слабким представництвом органів влади на профілактичних заходах, однак до самої події як до прецеденту органи влади ставляться з деяким інтересом. Їм цікаво, які інтереси переслідує проєкт. Коли представники влади побачать певні результати, актуальним стає завдання їх закріплення вже через постійні контакти з ними;

3) *модель партнерства*. Місцева адміністрація активно йде назустріч ініціативній групі щодо вирішення проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти на рівні міста/району/регіону, надаючи адміністративну підтримку, а також виявляє зацікавленість у реальному включенні проблеми для обговорення під час формування місцевого бюджету [8, с. 36–37].

Вибудовуючи профілактичне соціально-педагогічне середовище, соціальний педагог закладу загальної середньої освіти має враховувати як педагогічні цілі – цілі закладу загальної середньої освіти як відкритої соціально-педагогічної системи, так і непедагогічні цілі, тобто цілі самих обдарованих учнів, і об'єднувати для розв'язання проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти зусилля і ресурси усіх учасників педагогічної взаємодії, що дозволяє зробити розгалужена партнерська взаємодія, коли фахівці різних секторів, задіяні до профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, досить чітко розуміють свої функціональні обов'язки щодо вирішення проблеми, тісно співпрацюють, взаємозбагачують і взаємодоповнюють один одного.

Висновки і пропозиції. Отже, середовищний компонент системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти нами представлено у вигляді спеціально створеного соціально-педагогічного середовища, яке оптимізує потенціал соціально-педагогічного простору і являє собою соціально-педагогічні умови, що конструктивно впливають на обдарованих учнів через організовану й керовану взаємодію суб'єктів наявної інфраструктури району / міста / громади / регіону. Міжсекторальна взаємодія закладу загальної середньої освіти щодо вирішення проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів може бути представлена на таких рівнях (секторах), як партнерство всередині самого закладу загальної середньої освіти, партнерство працівників закладу загальної середньої освіти з представниками інших сфер, партнерство зі спонсорами, благодій-

ними організаціями. Соціальний педагог як стейкхолдер від закладу загальної середньої освіти будує взаємовідносини між секторами на основі певних моделей взаємодії, вибір яких залежить від наявних передумов і ситуації, що склалася.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розкритті інших компонентів системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти (ціле-результативного, об'єкт-суб'єктного, змістовного, технологічного), які у взаємозв'язку і взаємозумовленості між собою забезпечують оптимальне її функціонування.

Список використаної літератури:

1. Бойченко К.В. Взаємодія школи та громади в управлінні школою: європейський досвід та українські перспективи. *Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки»*. 2011. Вип. 8 (1). С. 62–68.
2. Гуцуляк Л.І. Соціально-освітнє середовище в педагогічному процесі школи. *Молодий вчений*. № 5 (45). 2017. С. 304–308.
3. Давидюк Н. Інтеграція загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів: традиційні та інноваційні напрями розвитку. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2. С. 181–183.
4. Караман О.Л. Теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : дис. д-ра пед. наук : 13.00.05 ; ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка». Луганськ, 2013. 570 с.
5. Максимовська Н.О. Формування культури материнства жіночої молоді в соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2008. 20 с.
6. Малиношевський Р.В. Соціально-педагогічні засади формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 ; Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2011. 20 с.
7. Мелешко В.В. Мережева взаємодія як ключовий фактор організації профільного навчання в освітньому окрузі сільської місцевості. *Проблеми сучасного підручника*. 2017. Вип. 18. С. 95–104.
8. Міжсекторальна взаємодія в умовах превентивного виховного середовища : навч.-метод. посіб. / авт.-упоряд. В.І. Кириченко, О.О. Єжова. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.
9. Панченко С.П. Проблема організації соціально-виховного середовища школи. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2012. № 5. С. 56–60.

10. Петришин Л.Й. Теоретико-методичні основи формування креативності майбутніх соціальних педагогів : дис. д-ра пед наук : 13.00.05 ; ДЗ «ЛНУ Тараса Шевченка». Луганськ, 2014. 699 с.
11. Петрочко Ж.В. Соціально-виховне середовище : енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 855–856.
12. Терещенко Т. Педагогічне партнерство школи та сім'ї як чинник оптимізації музичного виховання дітей. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2015. № 12. С. 235–240.
13. Цюра С.Б. Нові моделі соціального партнерства школи і сім'ї: приватна загальноосвітня школа в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 11. С. 107–112.
14. Шеплякова І.О. Соціально-виховне середовище вищого навчального закладу як чинник формування деонтологічної культури майбутнього соціального працівника. *Педагогіка та психологія*. 2017. Вип. 58. С. 189–198.

Stepanenko V. An environment component of the gifted pupils' behavioural deviation prevention system in general secondary education institutions

The article provides a meaningful description of the environmental component of the gifted pupils' behavioural deviation prevention system in general secondary education institutions. The environmental component of the system presented in the form of a specially created socio-pedagogical environment. This socio-pedagogical environment optimizes the potential of the socio-pedagogical space and represents socio-pedagogical conditions that constructively affect gifted pupils through organized and managed interaction of subjects of existing infrastructure district, city, community and region. The vectors of subjectivity, dialogue (communication) and development considered as priorities in the construction of the socio-pedagogical environment. The subjectivity vector aims to maximize the development of the individuality of the gifted pupil, to understand and enrich his identity. Dialogue vector aimed at promoting the dialogical relationship between the gifted pupil and society. The development vector implies the development of general secondary education institution as a holistic open socio-pedagogical system, where there is a continuous updating of preventive influence practices, which correspond to the current tendencies of development education, social demands of society, and individual and age characteristics of gifted pupils. Inter sectoral interaction of the general secondary education institution in solving the problem of gifted pupils' deviant behaviour prevention presented at three levels: 1) the partnership within the general secondary education institution itself; 2) the employees' partnership of general secondary education institution with representatives of other spheres; 3) the partnership with sponsors, charities. The essence of some models of interaction general secondary education institution with other institutions within the second sector (level of interaction) revealed. In particular, interaction with extracurricular institutions: the traditional model, the model of transfer of hours to institutions of extracurricular education, the model of cooperation with extracurricular institutions within the activity of cultural and leisure complexes, the model of the only extracurricular space within the functioning of full-day schools. Interaction with authorities and governing bodies: paternalistic model, sceptical attention model, partnership model.

Key words: *gifted pupil, general secondary education institution, socio-pedagogical environment, prevention, deviant behaviour, system, model, stakeholder.*